

ARTYKUŁY

MAŁGORZATA PODLEWSKA-BEM

ANIOŁY W POLSKIEJ TRADYCJI I SZTUCE LUDOWEJ.
TEMATY ANIELSKIE W TWÓRCZOŚCI ARTYSTÓW LUDOWYCH
ZIEMI CHEŁMSKIEJ

Anioły to duchy, ale są aniołami nie tylko dlatego, że są duchami. Stają się aniołami, kiedy zostają posłani. Bo imię anioła odnosi się do ich urzędu, a nie natury. Pytasz o nazwę tej natury, to duch, pytasz o urząd, to urząd ANIOŁA, który jest posłańcem¹.

św. Augustyn

WSTĘP – OGÓLNE INFORMACJE O ANIOŁACH²

Nazwa anioła pochodzi prawdopodobnie z sanskrytu, języka starożytnych Indii, i brzmi „agira”³, z greckiego „angelos”, według wymowy bizantyjskiej „anhielos”, łaciny „angelus”, hebrajskiego „ma’lakh” – co oznacza zwiastun, posłańiec⁴.

W Piśmie Świętym, Koranie i religiach na nich opartych jest to niematerialna istota stworzona przez Boga, będąca Bożym sługą i pośrednikiem między nim

¹ J.W. Suliga, *Krocząc drogami aniołów. Anioły w sztuce i tradycji judeochrześcijańskiej*. Katalog wystawy, Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie, Warszawa 1998, s. 5.

² We wstępie przedstawiono ogólne informacje o aniołach i ich wizerunkach w sztukach plastycznych, skondensowaną wiedzę, która dla czytelnika jest wprowadzeniem do tematu, oraz z którego to zasobu wiadomości artyści ludowi korzystają niejednokrotnie podczas swej twórczej pracy.

³ J. Sochoń, *Aniołowie – duchy wolne i służebne*, [w:] *Duch, który żyje i ożywia. Teologiczno-pastoralne wymiary pneumatologii*, red. T. Wielebski, Warszawa 2019, s. 148.

⁴ F.M. Rosiński, *Koncepcja aniołów w Starym Testamencie*, [w:] *Anioł w literaturze i kulturze*, t. 1, red. J. Ługowska, J. Skawiński, Wrocław 2004, s. 13–15.

a ludźmi, istota niewidzialna, nieśmiertelna, ale nie wieczna, która króluje nad człowiekiem rozumem i wolą. Obdarzona wolną wolą może zbuntować się przeciw Stwórcy (szatan, upadłe anioły). Mowa aniołów to bezpośrednio przekazywanie myśli. Tylko Bóg zna liczbę aniołów.

Wyobrażenia anioła judaizm przejął z tradycji mezopotamskich, z judaizmu zaś przeszło ono do chrześcijaństwa i islamu⁵. Trzy wielkie religie: chrześcijaństwo, judaizm i islam dysponują podobnym panteonem aniołów. Pierwowzorem były anioły żydowskie. Muzułmanie zasymilowali najsławniejszych spośród chrześcijańskich aniołów – Gabriela oraz Michała. Występują u nich jeszcze inne anioły, m.in. zmarłychwstania Israfel i śmierci Azrael⁶.

Istoty podobne do aniołów odnajdujemy też w starożytnym Egipcie, Azji Mniejszej, w wielkich religiach Dalekiego Wschodu (braminizm, buddyzm, hinduizm), w mitologii chińskiej, rozwiniętych kulturach Ameryki przedkolumbijskiej i przedchrześcijańskiej Europy. Nie zawsze jednak przypominają one anioła posłańca, np. hinduskie anioły zwane dewami lub dewadasami to istoty bardzo ponętne, odznaczające się niezwykle zmysłowością⁷.

W gnostycyzmie przypisywano aniołom udział w stworzeniu świata. Wiele miejsc poświęcają im apokryfy. W patrystyce i teologii chrześcijańskiej zaczęła rozwijać się nauka o aniołach – angelologia. Rozkwit zachodniej angelologii przypada na okres późnego średniowiecza. Jej ukoronowaniem była anielska doktryna św. Tomasza z Akwinu. To on sformułował tezę, że anioły są istotami czysto duchowymi. Początkowo twierdzono (m.in. św. Justyn, Tertulian, Cyprian, Ambroży, Atenagoras z Aten, Grzegorz z Nazjanzu), że anioły mają ciała eteryczne (światliste)⁸.

Istnienie i duchową naturę aniołów potwierdziły sobory: Laterański IV (1215) i Watykański I (1869–1878) oraz papież Pius XII w encyklice *Humani generis* (1950) – przyjmuje się jednak, że mogą one przybierać tzw. ciało pozorne⁹.

Królestwo aniołów podzielił w V wieku Pseudo-Dionizy Areopagita (przydomek od areopagu, publicznego urzędu w Atenach, gdzie zasiadał).

⁵ H. Oleschko, *Aniołów dyskretny lot*, Kalwaria Zebrzydowska 1996, s. 13.

⁶ G. Davidson, *Słownik aniołów, w tym aniołów upadłych*, Poznań 1998, s. 335.

⁷ R. Hauck, *Anioły – tajemniczy posłańcy*, Warszawa 1995, s. 139.

⁸ J. Sochoń, *Aniołowie – duchy...*, op. cit., s. 151.

⁹ <https://kosciol.wiara.pl/doc/489499.Prawie-wszystko-o-aniołach/2> [dostęp: 29.06.2022].

Rys. Anielskie hierarchie według Pseudo-Dionizego Areopagity¹⁰

Przedstawiony podział dzieli królestwo aniołów na trzy chóry i dziewięć zastępów.

- I Chór tworzą – Serafinowie, Cherubini i Trony, którzy kontemplują oblicze Boga, darząc go najwyższą miłością.
- II Chór to Panowania, Moce i Władze – wykonują one polecenia Boga dotyczące wszechświata: sfer planetarnych, gwiezdnych i ziemskich.
- III Chór – w skład którego wchodzi Zwierzchności (Księstwa), Archaniołowie i Aniołowie; zajmują się oni państwami i ludźmi.

Wszystkie te zastępy otaczają Stwórcę i są jego orszakiem. Dlatego Bóg nazywany jest w Biblii Pan Bóg Zastępów. Powyższy podział utrwał się w tradycji chrześcijańskiej i od 553 roku do dziś uznaje się go za obowiązujący. Jest to zasługa między innymi Tomasza z Akwinu, który ze względu na to, że poświęcał aniołom wiele miejsca w swych traktatach, otrzymał przydomek Anielskiego Doktora.

W Piśmie Świętym jest wiele ksiąg poświęconych aniołom, szczególnie Apokalipsa św. Jana oraz Księgi: Zachariasza, Tobiasza, Ezechiela i Daniela¹¹. Anioły występują tu dwójako:

¹⁰ J.W. Suliga, *Krocząc drogami aniołów...*, op. cit., s. 6.

¹¹ Szereg przykładów, wzmianek o aniołach w Piśmie Świętym znajdziemy m.in. w książce Melchiora Fryszkiewicza *Rzecz o aniołach – między Bogiem a człowiekiem*, Warszawa 1993, s. 9–10.

- a) w konwencji realistycznej – jako młodzieńcy, trzymający jakiś przedmiot w ręku (np. miecz Archanioł Michał)
- b) w konwencji symbolicznej – jako płomienie, światło, blask.

Najczęstsze słowa na określenie dobrych duchów w Biblii to: anioł (314 razy, w tym Anioł Pański)¹² oraz cherubin. Spotykamy też, choć rzadko, imiona własne aniołów np.: Gabriel, Michał, Rafał.

Oprócz nazwy „anioł” Pismo Święte oraz literatura apokryficzna stosują mnóstwo innych określeń i nazw, m.in. wojsko Jahwe, wojsko wieczne, synowie Najwyższego, silni, wysocy, możni, czujni, Aniołowie Boży, zgromadzenie świętych, święte duchy, sługi, książęta, przyjaciele, pomocnicy, tarcze, płomienie.

WIZERUNEK ANIOŁA W SZTUKACH PLASTYCZNYCH

Temat aniołów w malarstwie i rzeźbie oficjalnie został zaaprobowany artystom dopiero na II Soborze Nicejskim (787). We wczesnej sztuce chrześcijańskiej spotykamy posłańców bardzo rzadko, nie odróżniano nawet aniołów od archaniołów¹³. Pierwsze wyobrażenia były inspirowane sztuką hellenistyczną oraz judaizmem. Jednym z najstarszych dzieł sztuki żydowskiej przedstawiającym anioły są posążki złotych cherubinów, jako zwieńczenie skrzyni przymierza, oraz ogromne, skrzydlate posągi w Świątyni Salomona¹⁴.

Wizerunek anioła na przestrzeni wieków zmieniał się znacząco. Oto kilka, ważniejszych przykładów¹⁵.

W I wieku n.e. popularność zdobył motyw anioła śmierci na płaskorzeźbach cmentarnych, przedstawiany z księgą w dłoniach. Nawiązują do nich wyobrażenia duchów z II w. na sarkofagach, freskach i mozaikach w rzymskich katakumbach. Aniołowie ci przypominają gladiatorów, często mają atletyczną sylwetkę i nieproporcjonalnie małe skrzydła.

W IV wieku dodano aniołom aureolę, gwiazdzisty diadem lub krzyż na czole. Z tego okresu pochodzą największe arcydzieła „anielskie” wczesnego średniowiecza, m.in. cykl mozaikowy w kościele Santa Maria Maggiore w Rzymie.

¹² H. Oleschko, *Angelologia Pawła Apostoła Narodów*, [w:] *Księga o aniołach*, pr. zbiorowa, red. H. Oleschko, Kraków 2002, s. 85.

¹³ M. Fryszkiewicz, *Rzecz o aniołach...*, *op. cit.*, s. 45.

¹⁴ H. Oleschko, *Aniołów dyskretny lot...*, *op. cit.*, s. 137.

¹⁵ Opracowano na podstawie: *Wizerunek dobrego ducha w sztukach plastycznych*, [w:] H. Oleschko, *Aniołów dyskretny lot...*, *op. cit.*, rozdz. 3, s. 137–146.

W V wieku do występujących wcześniej tematów: podróż Rafaela z Tobiaszem, zwiastowanie, adoracja Dzieciątka Jezus dołączyły inne – aniołowie asystujący Chrystusowi siedzącemu na tronie, na globie ziemskim, adorujący Matkę Bożą. Często anioły przypominały wtedy późnorzymskie Wiktorie i Geniusze.

W VII wieku zróżnicowano wyobrażenia aniołów z poszczególnych chórów, np. archaniołom przyznano rycerskie zbroje, cherubinom sześć skrzydeł, trony były ognistymi, oskrzydłonymi kołami.

W późniejszych wiekach pojawiły się w sztuce nowe wątki tematyczne: muzyka anielska (w gotyku i renesansie modny był temat kapel anielskich), chóry anielskie, zwiastowanie z Archaniołem Gabrielem, Anioł Stróż, Wniebowzięcie i inne.

Aniołowie byli przedstawiani z różnymi atrybutami: wagą, mieczem, lilią, laską. Inne ich wyznaczniki to: nagość anielska symbolizująca czystość, przepaska na czole – gotowość spełniania każdego boskiego rozkazu, bosa noga – oderwanie od świata, młodzieńcze twarze – znak nieśmiertelności, biała szata – niewinność i czystość ducha, zwój papieru – mądrość, kadzielnica – ofiarowanie dobrych uczynków, pastorał lub gałązka oliwna – pokój. Szereg z tych atrybutów zostało przyjętych przez sztukę chrześcijańską z bogatej symboliki apokryficznej: palma, glob, korona, diadem.

Głowy dobrych duchów w wielu religiach przedstawiano pod postaciami zwierząt, w sztuce chrześcijańskiej – ludzkiej. Początkowo przypominały one głowy antycznych i brodatych senatorów, później grube rysy gladiatorów, w średniowieczu powstał kanon twarzy dziecięcej i hermafrodytycznej.

Heksagram (gwiazda Dawida) to symbol Metatrona – anioła oblicza, który według tradycji starożydowskiej stał w bliskości boskiego tronu¹⁶. Na pamiątkę Metatrona czasami przedstawia się kołowników z sześcioramienną gwiazdą na czole.

Skrzydła – jako wyznacznik anielskości, oznaczające szybkość i gotowość do spełniania poleceń, pojawiły się od schyłku IV wieku. Początkowo aniołowie – to postaci dwuskrzydłe, zgodnie z antycznymi przedstawieniami Nike. Później odjęto im brody, krótkie tuniki zastąpiono albamami. Anioły wyższej rangi – serafinów, cherubinów prezentowano z większą ilością skrzydeł (nawet do 6 par). Skrzydła miały najróżniejsze kształty: serca, promieni, liści, kwiatów w kolorach białym, złotym lub tęczowym z wplecionymi oczkami.

Podstawowymi kolorami postaci anielskich były: czerwony – symbol życia, wiecznie żywego płomienia miłości; biały – wyobrażenie boskiego światła, dobra; niebieski – symbolizujący przestrzeń sakralną, sferę niebios. Obok złota jest to symbol „vita angelica”.

¹⁶ M. Miskowiec, *Aniołowie-nauczyciele wiedzy tajemnej*, „Literatura Ludowa” 1983, R. 38, nr 3–4, s. 6.

Do XV wieku aniołowie przynależeli do kręgu sztuki sakralnej, od epoki renesansu granica między sztuką sakralną a świecką zaczęła się zacierać. Przykładem jest *Adoracja baranka* z Ołtarza Gandawskiego (1432) Jana Van Eycka.

Malarze epoki odrodzenia wzbogacili i rozwinęli wątki tematyczne. Pojawili się aniołowie tańczący i muzykujący, przedstawiani jako dworzanie, tancerze. Ich strój oraz rekwizyty były dopasowane do danego okresu i kraju. Powstał typ anioła dziecięcego, a także dziewczęcego, np. *Święta rodzina przy studni* Albrechta Altdorfera.

Siedemnasty wiek zdominował manieryzm. Aniołowie zostali zarzuceni nadmiarem ozdób, ornamentów, wymyślnych linii, mieli wyszukane pozy. Formy te przejęli artyści barokowi. Modne stały się amorkowate, uskrzydłone główki (Rubens, El Greco). Powstały wówczas na salonach i korytarzach pałacowych, w operach malowidła ściennie przedstawiające sceny arkadyjskie, bachanalia.

Po dwóch stuleciach przerwy pewne ożywienie przyniósł u schyłku XIX wieku symbolizm. W malarstwie polskim to najlepszy okres dla tematu anielskiego. Świadczy o tym twórczość Jacka Malczewskiego, Jana Matejki, Józefa Mehoffera czy Kazimierza Sichulskiego (z jego pracą pt. *Zwiastowanie*).

W światowym malarstwie XX wieku wątek anielski występuje sporadycznie. Wśród malarzy tego okresu osobisty stosunek do aniołów miał Marc Chagall. Jego *Upadek anioła* to bez wątpienia największe anielskie dokonanie sztuki tej epoki. Drugim artystą podejmującym w tym okresie powyższy temat był Paul Klee, autor powstałych w latach 1939–1940 grafik: *Przemądrzały anioł*, *Wątpliwy anioł*, *Czuorny anioł*, *Angelus dubiosus*, *Anioł z gwiazd*, *Anioł dzwonkowy*, *Angelus militans* i *Wysoki stróż*.

Temat aniołów popularny jest obecnie głównie w sztuce ludowej i dekoracyjnej sztuce użytkowej.

ANIOŁ W POLSKIEJ TRADYCJI I SZTUCE LUDOWEJ

W kulturze ludowej sojusznikami i obrońcami, których wypatrywali ludzie, byli najczęściej święci, ale także istoty anielskie. Funkcjonują one tam w dualistycznym porządku. Grupują się w dwóch zespołach: folkloru i sztuki¹⁷. Ludowy anioł to zazwyczaj postać bardzo szablonowa i uproszczona. W różnych regionach Polski zachowuje wiele podobieństw i oscyluje wokół powtarzających się, stałych schematów.

¹⁷ Temat świętych wizerunków, w tym anielskich, w sztuce ludowej łączy się z kwestią religijności ludowej, którą cechują m.in. takie zjawiska, jak: związek religijności z życiem codziennym (religijność jako fakt w dużej mierze obyczajowej), wybiórczość doktrynalna, tradycjonalizm, rytualizm, sensualizm religijny czy dominacja zbiorowego przeżycia religijnego nad indywidualnym.

Występuje najczęściej w roli głosu sumienia bądź wygłasza umoralniające kwestie. „[...] to przede wszystkim postać nie tylko przechadzająca się po niebie ale też żywo uczestnicząca w życiu ludzi, stojąca na granicy światów, strzegąca Niebios, a jednocześnie prowadząca człowieka do nich”¹⁸. Dobrzy aniołowie, zakorzenieni w polskim folklorze, przybierają często postać: anioła-parobka, anioła walczącego z diabłem o duszę człowieka, anioła-pielgrzyma, nauczyciela, młodzieńca czy anioła-muzykanta. Jedną z najważniejszych postaci anielskich w ludowych wierzeniach, cieszącą się niebywałym poważaniem pośród wysłańców z nieba, jest Archanioł Michał¹⁹. Starsi ludzie powiadają, że pierwszy wiosenny grzmot to odgłos, jaki czyni, zakuwając ponownie szatana w łańcuchy, z których ten będzie usiłował się wydostać przez cały następny rok.

Śledząc obrzędowość doroczną możemy zauważyć, że nie ma w niej zbyt wielu zwyczajów związanych z postaciami anielskimi; najczęściej aniołowie pojawiają się przy okazji świąt Bożego Narodzenia – w kolędach, pastorałkach, jasełkach.

W polskiej tradycji i sztuce ludowej przedstawienia aniołów ściśle są związane z religią chrześcijańską, różne ich wizerunki pochodzą z przekazów biblijnych. Sztuka ludowa oparta jest i wzorowana na sztuce sakralnej, która oglądana była przez ludność wiejską w kościołach i cerkwiach, wiązała się z rozpowszechnionym kultem świętych obrazów i świętych miejsc. Aniołami zdobi się ołtarze, głowice kolumn, nagrobki cmentarne, trumny. Postaci aniołów stały się nie tylko nieodzownym elementem sztuki kościelnej. W rozumieniu wierzącej ludności wiejskiej anioły „uświęcają” i podnoszą ważność wystroju miejsc religijnych.

Dawniej, w kulturze ludowej, obrazy, jak i rzeźby nie funkcjonowały jako dzieła sztuki, tylko jako przedmioty kultu (ze względu na tematykę). Mimo że treść była ważniejsza od walorów artystycznych, obrazy wciąż zmieniały się tak jak gusta nabywców – mieszkańców wsi. Nabywane i rozprowadzane w ośrodkach pątniczych oraz na odpustach były pracami seryjnymi, ale widać w nich było przekształcenia w duchu ludowym – obraz był odbiciem twórcy. Dziś czasami artystom ludowym pomysłów dostarczają oglądane dzieła w muzeach czy reprodukcje w książkach o sztuce.

Temat aniołów często wykorzystywali twórcy ludowi, choć należy podkreślić, iż występował on w niewielu działach tej sztuki, najczęściej w malarstwie (obrazy na płótnie, tekturze, papierze, szkłe²⁰) oraz w rzeźbie²¹ i wycinance. Zwłaszcza dawniej,

¹⁸ M. Kulesza-Gierat, *Motywy anioła w tradycyjnych wyobrażeniach ludowych*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego im. Adama Chętnika” 2009, z. 23, s. 62.

¹⁹ O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 7: *Krakowskie*, cz. 3, Kraków 1962, s. 5.

²⁰ Współcześnie na szczególną uwagę w dziedzinie malarstwa na szkłe zasługuje twórczość Jolanty i Eweliny Pęksowej oraz Magdy Forteckiej.

²¹ Wśród polskich, cenionych rzeźbiarzy ludowych anielskie tematy często pojawiają się w twórczości m.in.: Stanisława i Jana Miki, Jarosława Furgały, Wojciecha Oleksego, Adama Zegadło, Dionizego Purty.

w XIX i na początku XX wieku, anioł w tych dziedzinach sztuki nie był przedstawiany jako postać samodzielna, a przeważnie jako towarzysząca innym w scenach biblijnych (np. wygnanie z raju, sąd ostateczny, wniebowzięcie Matki Boskiej, Chrystus w grobie, koronacja Matki Bożej, ukrzyżowanie Jezusa)²².

Do najważniejszych spotykanych w sztuce ludowej przedstawień aniołów należą:

1. Anioł Stróż – jest najbardziej znany, najbliższy ludziom i ich wyobrażeniom o aniołach. Według wierzeń chrześcijańskich to indywidualnie przydzielony anioł, czuwający nad człowiekiem od chwili jego urodzin; prowadzi go przez życie, troszczy się o jego duszę i jej doskonalenie. Działa w myśl planu Bożego, nie zawsze zapobiega nieszczęściu oraz chroni od grzechu. Zapowiada on zbliżającą się śmierć i czuwa przy człowieku w jego ostatniej godzinie. Wątek pojawił się w średniowieczu, ale jako osobny temat ukształtował się w XVII wieku. W tradycji polskiej anioł stróż jest przedstawiany na licznych obrazach i oleodrukach zawieszanych nad łóżeczkiem dzieci. Wyobrażony bywa na nich najczęściej jako piękny, skrzydlaty młodzieniec, prowadzący dzieci przez kładkę, niebezpieczny las, ścieżkę nad przepaścią. To obecnie najpopularniejszy wątek w malarstwie dewocyjnym.
2. Anioły muzykujące. Powszechnie wierzono, że muzyka anielska, którą utożsamiano z muzyką kościelną, a szczególnie chorałową, posiada moc odpędzania złych duchów. W sztukach plastycznych muzykę anielską prezentowano początkowo *a capella*. Z instrumentów najwcześniej pojawiły się długie i potężne trąby anielskie jako symbole sądu ostatecznego. W wyobrażeniach twórców aniołowie-instrumentaliści grają też na innych instrumentach: lirze, flecie, rebecu, altówce, gitarze, flecie, fanfarach, rogu, fletni Pana, szalამaji, bębenku, tamburynie.
3. Anioły modlące się. Anioły modlą się za ludzi, a ludzie do aniołów. Jest wiele modlitw anielskich, np. *Aniele Strózu czy Chwała na wysokości, Sanctus* („Święty, Święty, Pan Bóg Zastępów”). Istnieją dziewięciodniowe nabożeństwa (nowenny) poświęcone aniołom. Dobre duchy, a szczególnie św. Michał Archanioł przywoływane są w egzorcyzmach. Lokalnie spotykamy praktykowanie godzinek anielskich, które pochodzą z pocz. XX wieku i składają się z antyfon z dawnych brewiarzy oraz hymnów opartych na tekstach św. Alfonsa Liguoriego. Najbardziej popularną modlitwą jest *Anioł Pański*, odmawiany trzy razy dziennie na dźwięk dzwonów. Jest to modlitwa

²² Anioły występują też w innych scenach biblijnych: adoracja Dzieciątka Jezus, adoracja Trójcy Świętej, zwiastowanie Najświętszej Marii Panny, serce Jezusa, ofiara Abrahama, Chrystus na Górze Oliwnej, Chrystus w Ogrójcu.

franciszkańska z XIII wieku; do powszechnego odmawiania polecił ją w 1742 papież Benedykt XIV.

4. Upadłe anioły. W Apokalipsie, w dwunastym rozdziale znajduje się ustęp, w którym Jan opisuje trwającą w niebie wojnę, w rezultacie której część aniołów została wypędzona z nieba za nieposłuszeństwo wobec Boga. Anioły te stały się później diabłami. Część aniołów przeszła pod dowództwo Lucyfera i przebywa w piekle. Wiele grup aniołów ciemności stara się, aby dobro nie mogło się objawić. To jest ich potrzeba i sensem życia.

5. Archanioły:

Archanioł Michał – dowodzi zastępami anielskimi, jest rządcą niebios, przewodnikiem dusz do wieczności, sędzią na sądzie ostatecznym, opiekunem Kościoła Świętego na Ziemi. Został księciem aniołów w miejsce upadłego Lucyfera, jako pierwszy wystąpił przeciwko niemu i obecnie ma większą od niego siłę. Archanioł ten wyznacza każdemu anioła stróża, trzyma klucze od nieba, stoi przy umierających i walczy o ich dusze (dlatego obrano go patronem kaplic cmentarnych). Jest on także patronem Izraela, opiekunem narodu wybranego, a także patronem Austrii, Rusi, Nowej Gwinei, Małopolski, Bretanii, Konwalii, Papui i wielu miast. Od 1948 roku z inicjatywy papieża Piusa XII został opiekunem policjantów i tajnych służb ochrony państwa. Dziś istnieje w Polsce wiele zgromadzeń zakonnych pod wezwaniem św. Michała, m.in. Zgromadzenie Michalitów oraz około 350 parafii pod jego wezwaniem. W sztuce, od XII wieku przedstawiany był najczęściej w zbroi i z wagą w ręku, na której ważył dobre i złe uczynki ludzi. Od okresu baroku przedstawiany jako pogromca smoka.

Archanioł Gabriel – według Nowego Testamentu spełnił wiele zadań: zwiastowanie Zachariaszowi narodzenia św. Jana Chrzciciela, zwiastowanie Najświętszej Maryi Pannie narodzenia Jezusa, wskazywał Józefowi właściwe decyzje (dlatego często jest nazywany aniołem stróżem Najświętszej Rodziny). Asystował też Chrystusowi w Ogrójcu, przy zmartwychwstaniu i wniebowstąpieniu. Święty Gabriel to anioł narodzin, wschodu i jutrzeńki. Jego kult rozpoczyna się od X wieku, występuje także w islamie. Jest on patronem pracowników radia, telewizji i telefonii. Przedstawiany bywa najczęściej jako młodzieniec z przepaską na długich włosach, z liliami w dłoni.

Archanioł Rafał – jest patronem chorych, podróżnych i pracowników służby zdrowia. Według wielu teologów to on poruszał wodami sadzawki Betsabe. W sztuce przedstawia się go z łaską podróżną, rybą lub butelką, samego lub w towarzystwie młodego Tobiasza.

PRZEDSTAWIENIA ANIOŁÓW W TWÓRCZOŚCI ARTYSTÓW LUDOWYCH
ZIEMI CHEŁMSKIEJ

Wśród licznej grupy twórców ludowych z naszego regionu wielu z nich nie omija w swojej twórczości tematyki anielskiej. Nie jest ona co prawda jedynym i głównym ich punktem zainteresowania, ale kolejnym, wśród innych poruszanych tematów sakralnych. Anielskie prace chełmskich artystów są tworzone przez nich przez cały rok a sprzedawane przede wszystkim przed świętami Bożego Narodzenia, bo dotyczą najczęściej tradycji tego okresu (szopki, pojedyncze figurki aniołów, ozdoby choinkowe).

Dział Etnografii Muzeum Ziemi Chełmskiej im. Wiktora Ambroziewicza w Chełmie posiada znaczącą kolekcję sztuki ludowej, najbardziej cenionych twórców z naszego regionu, w tym ich prace o tematyce anielskiej. Są to głównie rzeźby – kreacje zróżnicowane, z odmiennymi i charakterystycznymi dla każdego twórcy cechami. Mają one zarówno formę wielopostaciową, jak i pojedynczą. Pokrywa je najczęściej polichromia. Wszystkie posiadają wyznaczniki, atrybuty, ogólnie przyjęte w plastycznym wizerunku anioła, w tym najpopularniejsze – skrzydła. Widać w nich, zarówno w technice, kolorystyce i formie indywidualność twórcy. Prace są powojenne, najczęściej z ostatnich lat, ale twórców znanych i cenionych: Romana Śledzia, Jana Uścimiaka, Stanisława Kosiarza, Stanisława i Tadeusza Szulców, Piotra Czapki oraz Stanisławy Mąki (nie tylko prace rzeźbiarskie, ale również malarskie i z dziedziny plastyki obrzędowej).

Najwięcej rzeźb aniołów wśród wymienionych artystów ziemi chełmskiej posiada prawdopodobnie w swoim dorobku Jan Uścimiak. Tematyką anielską zainteresował się już we wczesnym okresie twórczości, około 1975 roku. Pierwsze były anioły stróże. Ich liczne wizerunki tworzy do dziś. Każda wyrzeźbiona przez niego figurka anioła jest inna, na nowo przez rzeźbiarza przeżyta i wzbogacona szczegółami nadającymi jej indywidualny wyraz. Widać to zwłaszcza na przykładzie rozbudowanych ażurowych kompozycji – płaskorzeźb chórów anielskich (fot. 1). Aniołki umieszcza też w innych scenach, jak np. w przedstawieniach ukrzyżowania Chrystusa czy w szopkach. W swej twórczości wykorzystuje znane motywy ikonograficzne, również wiele czerpie z własnego otoczenia i swojej wyobraźni. Dlatego niektóre anioły śpiewają, inne grają na instrumentach (fot. 2), tańczą, modlą się, siedzą na chmurkach, bądź chodzą po łące. Najczęściej są to aniołki wesołe, mające uśmiechnięte twarze. Artysta w ich polichromii stosuje duży schematyzm, np. palce u rąk stanowią czarne, krótkie linie, oczy u większości figurek są niebieskie z czarnymi punkcikami źrenic i czarnymi brwiami, usta – małe, czerwone. Postacie charakteryzuje podobna półdługa fryzura „na pazia”, zróżnicowana tylko kolorystyką (najczęściej odcienie

brązu). Skrzydła są przeważnie małe, stylizowane, przypominające chmurki, liście lub mające kształt skrzydeł motyli. Artysta pokrywa je farbą temperą, którą miesza z wiejskim mlekiem, dzięki czemu kolory są jaśniejsze, w pięknych pastelowych kolorach, głównie w odcieniu różowym i niebieskim.

W zupełnie innej estetyce tworzy swoje prace o tematyce religijnej Roman Śledź. Styl tego samorodnego, pełnego pasji i wrażliwości artysty jest niepowtarzalny. Mimo pewnych zmian, które następowały w okresie 50-letniej działalności twórczej, np. wprowadzanie nowej kolorystyki, jego prace nie sposób pomylić z rzeźbami innych autorów.

W swojej twórczości Śledź sięga do scen zaczerpniętych ze Starego i Nowego Testamentu. Wśród nich na uwagę zasługuje też motyw anielski, wielokrotnie podejmowany przez artystę. Przedstawienia aniołów spotykamy zarówno w rzeźbach wielopostaciowych – np. w scenie Zmartwychwstania, sądu ostatecznego, zapowiedzi narodzenia Jezusa, stworzenia świata, jak i pojedynczych – przedstawiających najczęściej anioły muzykujące, anioły stróże. W szopkach odnajdziemy postacie anielskie w obu kategoriach. Najczęściej aniołowie, którzy towarzyszą tam innym osobom w scenie narodzenia, posiadają twarze pełne zadumy i zdziwienia.

Podkreślić należy, że każdy anioł u Śledzia traktowany jest jako indywiduum o odmiennej sylwetce i mimice. Najczęściej mają one wydłużoną, smukłą formę. Można scharakteryzować je kilkoma słowami: są lekkie, ażurowe, dynamiczne, ze smutkiem na twarzy.

W ich anielskich atrybutach uderza duża różnorodność skrzydeł. Przeważnie mają one kształt wydłużonej harfy, ale i zdarzają się zupełnie nietypowe, np. spiczaste, przypominające skrzydła demonów, upadłych aniołów. Nie wszystkie są czysto białe. Spotkać też można udekorowanie rozłożystych skrzydeł nacięciami wokół ich brzegów i złotą polichromią.

W aniołach Śledzia na szczególną uwagę zasługują ich głowy. Najczęściej są przechylone na bok albo opuszczone. Twarze mają wyraziste rysy, wyraźną mimikę. Tak jak u innych rzeźbionych przez niego postaci biblijnych są one wydłużone, posiadają wąski nos i wystające kości policzkowe, ale podbródek nie jest tak spiczasty jak w pozostałych rzeźbach a lekko zaokrąglony (fot. 3). Cechą charakterystyczną są zaznaczone ukośną, ciemną kreską brwi. Zabieg ten ożywia twarz i jednocześnie daje wrażenie jakby twarz była „ściągnięta bólem”. Wysmakowana kolorystyka rzeźb, a przede wszystkim doprowadzony do mistrzostwa sposób rozrzeźbienia twarzy i anielskich skrzydeł, czynią z tych prac prawdziwie efemeryczne realizacje.

Wśród prac Romana Śledzia, anioły odnajdziemy też w rzeźbach tworzących cykl pt. „Stworzenie świata” (fot. 4). Jest to siedem rzeźb przedstawiających kolejne dni

stworzenia według biblijnego opisu (z trzech pierwszych rozdziałów Księgi Rodzaju). Rzeźby są wykonane z jednego kawałka drewna lipowego, o zwartej bryle w formie kulistej, osadzone na okrągłej podstawie. Cechuje je trójwymiarowość, polegająca na tym, że jej twórca nie skupia się tylko na froncie kompozycji, ale też precyzyjnie rzeźbi boki i tył. Prace można oglądać ze wszystkich stron. Na każdej rzeźbie widać anielskie postaci, które wykonują różne czynności, np. na pierwszej – dokonują od-słony zasłon ciemności, na drugiej pomagają przy stworzeniu sklepienia niebieskiego – rozchylają wody górne od dolnych, na czwartej przedstawiającej stworzenie ciał niebieskich – cztery anioły unoszące się w powietrzu podtrzymują dłońmi tarczę słoneczną (fot. 5), a w tylnej części srebrny łuk księżyca, na piątej lecą wśród ptaków. Cztery klęczące anioły towarzyszą też Bogu w szóstym dniu przy stworzeniu człowieka oraz czuwają nad Ewą i Adamem siódmego dnia, kiedy Bóg odpoczywa po ukończeniu dzieła stworzenia.

Inny artysta – Piotr Czapka z Kamienia koło Chełma, tworzy anioły dwojakiego rodzaju: jako pojedyncze figurki aniołów, w bardzo żywej kolorystyce (najczęściej w szatach w drobne kwiatki, ze skrzydłami niebiesko-złotymi przypominającymi płatki kwiatów; grające na różnych instrumentach) oraz wizerunki anielskie w polichromowanych, o różnorodnej tematyce płaskorzeźbach. Wśród tych drugich dominują przedstawienia aniołów stróżów. Ich charakterystyczną cechą, oprócz jaskrawych kolorów postaci i tła, są długie, barwne, np. pomarańczowe, włosy – rozpuszczone lub zaplecione w warkocze. Płaskorzeźby te artysta wykonuje dla znajomych oraz swoich wnuków i podpisuje imieniem osób, dla których są przeznaczone.

W zbiorach chełmskiego muzeum znajdują się trzy interesujące płaskorzeźby z wizerunkiem aniołów autorstwa Piotra Czapki: *Szopka z Herodami* (fot. 6), *Anioł modlący się za Polskę* i *Upadek zaborców*. Na pierwszej z nich, przedstawiającej scenę narodzin Jezusa, widać trzy postacie anielskie. W górnym rzędzie pracy dwa anioły w niebieskich sukniach z rękoma złożonymi do modlitwy, z jasnobrązowymi włosami do ramion, wyraźnymi, podkreślonymi czarną farbą oczami i złotymi nimbami wokół głowy. Trzeciego anioła umieścił artysta w grupie Herodów, w dolnym, czwartym rzędzie. Anioł ten ubrany w tunikę, również niebieskiego koloru o regularnych żłobieniach w kształcie rombów ma spokojną twarz, długie złociste włosy, przepasane opaską z 6-ramienną gwiazdą pośrodku czoła.

W drugiej pracy pt. *Anioł modlący się za Polskę* (fot. 7) posłaniec z nieba zajmuje centralną część płaskorzeźby. Wyróżniają go rozłożyste skrzydła w formie nawiązującej do skrzydeł husarskich.

Bardzo dynamiczną postać anioła odnajdujemy na trzeciej płaskorzeźbie *Upadek zaborców* (fot. 8). Archanioł Michał, przedstawiony w zbroi oraz powłóczystej szacie,

walczy z zaborcami Polski. Rozłożone skrzydła oraz uniesiona nad głową szabla dają wrażenie, że postać znajduje się w ruchu.

Zupełnie inne wyobrażenie anioła stworzył Stanisław Kosiarz. To masywna, o dużych rozmiarach praca, wykonana z jednego kawałka drewna lipowego. Modelunek postaci jest pełny, przedstawiony „w biegu”. Wyeksponowana została głowa z dużą twarzą o wyraźnych, wylupiastych oczach (fot. 9).

Posłańców z nieba odnajdujemy również w twórczości rodziny Szulców z Woli Korybutowej. Rzeźba anioła Stanisława Szulca (1925–1998)²³, z cyklu *Herody*, którą możemy podziwiać w muzeum, jest bryłą zwartą, zamkniętą w formie stożka, z dużymi opadającymi skrzydłami, w białej szacie, z koroną na głowie. Ręce ma opuszczone wzdłuż ciała, w lewej trzyma złoty dzwonek. W pracy tej widać wypracowany własny styl artysty, charakteryzujący się tworzeniem zwartych bryłowatych figur z wyraźnymi śladami dłuta oraz rzeźbiarsko opracowanej głowie i twarzy o wyraźnie zaakcentowanych oczach, obwiedzionych czarną farbą (fot. 10). Z prac Tadeusza Szulca posiadamy cztery polichromowane rzeźby aniołów. Dwie z nich to anioły grające – na trąbce i na mandolinie, z białymi uniesionymi do góry skrzydłami. Trzecia bardziej okazała pt. *Wygnanie z raju* jest rzeźbą pełną, wielopostaciową, obrobioną dookoła. W rozbudowanej teatralnej scenie, wśród frontalnie przedstawionych postaci (Ewy, Adama, Boga) widać stojącego anioła z czerwonym mieczem w ręku (fot. 11). Jeszcze bardziej rozbudowana, zakomponowana wokół drewnianego klocka jest czwarta rzeźba *Szopka*. Ta przestrzenna forma przedstawia scenę adoracji Dzieciątka, które leży u stóp Marii i Józefa, spowite w białą tkaninę, w otoczeniu pięciu aniołów (fot. 12).

W polskim malarstwie ludowym²⁴ odnaleźć można zarówno prace przedwojenne, przedstawiające głównie anioła w różnych scenach biblijnych, jak i współczesnych malarzy, którzy rzadko znajdują nabywców swych prac wśród mieszkańców wsi, malują dla siebie lub na sprzedaż w galeriach, na kiermaszach czy do muzeów. W tej grupie, w naszej kolekcji, na szczególną uwagę zasługują obrazy Stanisławy Mąki oraz Stanisława i Adama Koguciuków.

Stanisława Mąka tworzy anioły od około 40 lat. Najczęściej powstają one przy wykonywaniu innych postaci, głównie świętych. W jej przedstawieniach anioł jest formą zarówno pojedynczą, jak i grupową, towarzyszącą uczestnikom wybranej sceny biblijnej.

²³ Nestor rodu, który w 1966 r. rozpoczął tradycje rzeźbiarskie w rodzinie. Jego kontynuatorami są syn Tadeusz i wnuk Michał.

²⁴ Tradycyjne malarstwo ludowe zanikło w Polsce w XIX w. Obok malarstwa na szkle, występującego głównie na Podhalu i Śląsku, istniało malarstwo na płótnie, drewnie i papierze, twórczość sakralna związana z ośrodkami pątniczymi, klasztornymi i kościołami. Współczesne malarstwo ludowe to twórczość stojąca na pograniczu sztuki ludowej i sztuki naiwnej, a niekiedy amatorskiej.

W bogatej i różnorodnej twórczości artystki najpierw pojawiły się anioły rzeźbione. Wkrótce dołączyły do nich malowane na płótnie, a dziewięć lat temu również na szkłe. Są one jej własnym wyobrażeniem o anielskich posłańcach, nikogo przy ich tworzeniu nigdy nie naśladowała, nie sugeruje się istniejącymi i funkcjonującymi powszechnie kanonami. Stanisława Mąka stworzyła setki aniołów. Każdy jest inny w kolorystyce i w formie – są stojące, wiszące, większość z nich to anioły radosne. Wszystkie barwne, w przypadku rzeźb polichromowane (fot. 13). Skrzydła ich i szaty pokryte farbami akrylowymi w bardzo żywych kolorach, różnorodnie i ciekawie udekorowanych, np. białymi kropkami.

Anioły w obrazach na szkłe (najczęściej są to prace o wym. 30 x 40 cm) mają skrzydła skierowane ku dołowi, opadające, niekiedy tworzące niejako szatę okalającą boki posłańca (fot. 14). Anioły stróże mają wysoko uniesione skrzydła w kształcie promieni. Zamiast aureoli (jak u większości aniołów stworzonych przez Stanisławę Mąkę) ich głowy zdobią wianuszki. Tworząc obrazy na szkłe, Stanisława Mąka najpierw wykonuje kontury postaci i elementy dekoracyjne, np. kwiaty, czarnym tuszem, a następnie, poczynawszy od twarzy anioła, pokrywa poszczególne elementy pracy farbą akrylową. Na końcu maluje tło kompozycji.

Jako nieliczna artystka przedstawieniami aniołów zdobi też pisanki, w której to dziedzinie osiągnęła mistrzostwo. Są to pisanki batikowe, postaciowe. Anioł najczęściej towarzyszy tam scenie Zmartwychwstania lub występuje na przeciwnej stronie wydmuszki ozdobionej barankiem. Na większości pisanek aniołek przedstawiany jest w otoczeniu wiosennych kwiatów (fot. 15).

Anioły Stanisława Koguciuka (1933–2021) mają niebieskie szaty, złote włosy, najczęściej przedstawiane są w pozycji klęczącej, ze złożonymi do modlitwy rękoma lub grają na trąbach. Skrzydła również pomalowane kolorem niebieskim, o prostym kształcie (dwie grube kreski bądź odwrócona litery U). Zdobią je tylko białe kropki na brzegach skrzydeł. Postacie anielskie spotykamy u Stanisława Koguciuka, m.in. na obrazach pt. *Szopka betlejemska*, *Droga Krzyżowa* – w XIV stacji, *Madonna wśród kwiatów* (fot. 16), na pracach z cyklu „Malowane makatki”²⁵ oraz na obrazach i humorach, gdzie anioł jest pokazywany najczęściej razem z diabłem w scenerii piekła (fot. 17). Jest to przedstawienie walki dobra ze złem. Scenie tej towarzyszy najczęściej rymowany komentarz, np. taki: „Nikt tak dobrze nie żyje jak ten diabeł w piekle, bo pali tylko w piecu i siedzi sobie w cieple”. Na innej jego malowanej „scence do śmiechu” przeczytać możemy „Bogatemu to nawet diabeł dzieci kołysze, ale anioł stróż czuwa nad ich bezpieczeństwem”.

²⁵ Na obrazach tych, podobnie jak na makatkach haftowanych, znajdują się złote myśli, które wzmacniają rysunek i dopełniają treść, np. taki dwuwiersz: „Gości z nieba nam potrzeba, bez aniołów straszna bieda”.

Kilka podobnych przedstawień tematu, gdzie obok siebie zobaczymy anioła i diabła, prezentował w swoich pracach, choć bardziej metaforycznie i w nowoczesnej formie, syn Stanisława Koguciuka – Adam Koguciuk (fot. 18).

Postać anioła jest też obecna w polskiej wycinance ludowej²⁶. W naszym regionie temat ten pojawia się w wycinankach Stanisławy Mąki. Są to prace, które bazują na formie wycinanki lubelskiej. Dominuje w nich jeden kolor, w wielu przypadkach: złoty, zielony, granatowy, nawiązujący do kolorystyki bożonarodzeniowej; przewaga płaszczyzny nad azurem, symetria kompozycji. Sylwetki aniołów, często kołędników twórczyni zamyka w kole lub kwadracie; postacie są zdynamizowane (fot. 19).

Rzadko wizerunki aniołów występują w tkaninach ludowych. Nieliczne postaci anielskie odnajdziemy w dywanach dwuosnowowych wykonanych przez doświadczonych tkaczy²⁷. Z tego rodzaju tkanin słynie głównie obszar północno-wschodniej Polski.

ANIOŁY W PLASTYCE BOŻONARODZENIOWEJ

Duża grupa obiektów z przedstawieniami aniołów związana jest z obrzędowością bożonarodzeniową. To przedmioty z plastyki obrzędowej, takie jak: ozdoby choinkowe (głównie papierowe z doklejanymi twarzyczkami, słomiane i z opłatka²⁸) oraz szopki stałe i szopki ruchome, z drewnianymi i szmacianymi kukiełkami.

Twórczynią wykonującą ciekawe aniołki na choinkę z naszego regionu jest Jadwiga Majówka²⁹ z Bukowy Wielkiej, która od wielu lat współpracuje z Działem Etnografii chełmskiego muzeum. W okresie bożonarodzeniowym kilkakrotnie prowadziła warsztaty dla dzieci i młodzieży. Szaty jej choinkowych ozdób są wykonywane z kolorowej bibuły karbowanej, ręce i nogi z drutu, a twarz aniołka-amorka jest papierowa, doklejona. Czasami są to twarze celebrytów, aktorów wycięte z gazet (fot. 20).

²⁶ Bardzo często anioły występują w kurpiowskich lełujach wykonanych z jednokolorowego papieru glansowanego, np. w pracach Czesławy Konopki ze wsi Tatary koło Ostrołęki. Dużo jej wycinanek, głównie z lat 50. XX w., posiada w swoich zbiorach Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie. Wizerunek anioła występuje tam głównie w takich przedstawieniach biblijnych, jak: ukoronowanie Matki Bożej, adoracja Trójcy Świętej. Interesujące anielskie wycinanki w formie lełuj tworzy również Wiesława Bogdańska z Kadzidla w powiecie ostrołęckim. Należy wspomnieć też o wielobarwnych wycinankach łowickich, a wśród nich o tzw. kodrach – wycinankach pasowych wykonywanych m.in. przez Marię Ciechańską. W obrazkach tych, które ilustrują różne obrzędy, anioły występują w scenach bożonarodzeniowych, czasami wielkanocnych. Przykładem innych łowickich form są wycinanki kółka-gwiozdy przedstawiające szopki bożonarodzeniowe, np. autorstwa Heleny Miazek z miejscowości Chęšno.

²⁷ Należy do nich m.in. Dominika Bujnowska z Węgrowa.

²⁸ Najbardziej znaną twórczynią zajmującą się wykonywaniem ozdób z opłatka jest Małgorzata Peplowska z Ruchnej, pow. węgrowski, laureatka Nagrody im. Oskara Kolberga „Za zasługi dla kultury ludowej”. 5 i 6 grudnia 2013 r. prowadziła warsztaty w muzeum chełmskim; w zbiorach Działu Etnograficznego znajduje się 15 jej prac, w tym *świat* i dwie szopki z aniołami.

²⁹ Jadwiga Majówka znana jest głównie z wykonywania pisanek metodą batikową oraz wyrobów ze słomy – pająków i ozdób choinkowych.

Ciekawym zjawiskiem kulturowym, o którym warto wspomnieć i który istniał też w naszym regionie, są ruchome laleczki w szopkach³⁰. Wprowadzono je w Polsce na przełomie XVII–XVIII wieku, w celu uatrakcyjnienia jasełek³¹. Najpierw zaistniały w miastach (głównie w Krakowie), potem na terenach wiejskich zaboru rosyjskiego i austriackiego. Obecnie spotyka się je zwłaszcza w południowej Małopolsce, nieliczne w zachodniej Wielkopolsce i na Pomorzu. Lalki szopkowe są przeważnie niewielkie, liczą od kilku do kilkunastu centymetrów, rzadko przekraczają 20–25 cm. Zdarzają się lalki wykonane z gałąnków na drewnianym lub drucianym szkielecie, czasem mają one przyprawione maseczki czy główki dziecięcych fabrycznych lalek. Powszechne jednak były i są do dziś te wykonane z drewna i to w postaci pełnej rzeźby, bądź rzeźbiona jest główka, a tułów owinięty szmatkami. Pod względem technicznym aniołki szopkowe są kukielkami prowadzonymi, jak inne lalki, przez animatora od dołu na trzonku. Cały spektakl ma charakter procesji postaci (średnio od 6–20 osób), które poruszają się w szparze wyciętej w podłodze szopki, wzdłuż jednej linii.

Przedstawicielem tej rzadkiej profesji, mieszkającym w Kolonii Rudka koło Chełma, był Edward Kubic, urodzony 30 lipca 1935 roku w Dobryniowie k/Łopienika³². Był on szopkarzem, rzeźbiarzem ludowym, uczniem i wychowankiem słynnego w okresie II Rzeczypospolitej sztukmistrza cyrkowego, zawodowego szopkarza Franciszka Iwaniuka z Żulina, zwanego ówczśnie pod pseudonimem „Magik Bosko”. Na początku lat 80. XX wieku, po wielu latach przerwy, za namową Stefana Aleksandrowicza, jako doświadczonemu, jednemu z nielicznych na Lubelszczyźnie szopkarzy zaproponowano wykonanie szopki na potrzeby Muzeum Wsi Lubelskiej

³⁰ Najstarsze, zachowane w Polsce drewniane, polichromowane figurki jasełkowe pochodzą z gotyckiej XIV-wiecznej szopki kościelnej i znajdują się w kościele św. Andrzeja przy klasztorze klarysek w Krakowie. Ufundowała je dla klasztoru Elżbieta, siostra Kazimierza Wielkiego.

³¹ Do Polski tradycja wystawiania szopek dotarła pod koniec XIII w. Od XVI w. w kościołach powszechne stało się ustawianie żłóbka z figurką Dzieciątka Jezus, a potem z całymi zestawami figur przedstawiających Świętą Rodzinę. Początkowo były one nieruchome, dopiero na przełomie XVII–XVIII w. w kościołach przyklasztornych (franciszkańskich, reformackich, bernardyńskich) wprowadzono ruchome marionetki. Z czasem dołączono do nich świeckie postaci. Odgrywano nimi sceny religijne, ale i nie nadające się do prezentacji w kościołach. Dlatego też w 1736 r. w trosce o zachowanie powagi świątyń i porządku nabożeństw biskup Teodor Czartoryski, a wkrótce i inni polscy biskupi, wydał zakaz prezentowania widowisk jasełkowych w kościołach. Usunięte ze świątyń jasełka zachowały się w polskich obchodach kolędniczych i rozwinęły w innej, nowej formie – obnośnego teatryku pokazywanego w domach przez chłopów.

³² W wieku 6 lat Edward Kubic został osierocony. Przez wiele lat mieszkał u Franciszka Iwaniuka, który był jego wujkiem. Od niego nauczył się gry na akordeonie, rzeźby w drewnie, szopkarstwa, różnych sztuczek cyrkowych. Z nim też chodził po Żulinie i okolicznych wsiach z szopką, którą wspólnie zrobili. W swoim dorobku, oprócz kukielek szopkowych, miał też rzeźby głównie o tematyce sakralnej, w tym aniołów (fot. 21). Zmarł 4 grudnia 1997 r. Pochowany został w Chełmie na cmentarzu komunalnym. Informacje uzyskane zostały od Danuty Kubic – żony Edwarda Kubica (wywiad z dnia 1.03.2022 r.).

w Lublinie. „Kształt szopki okazał się pospolity, stylizowany nieco na podmiejski drewniany dworek, za to figurki wyrzeźbione z drewna lipowego, z delikatną polichromią i starannie wykonanymi strojami okazały się urzekające”³³. Pierwszy raz powyżej opisaną szopkę zademonstrowano w 1982 roku w lubelskim skansenie podczas „Przedświątecznego wypieku chleba”, potem jeszcze kilkakrotnie na lekcjach muzealnych i pokazach dla dzieci.

Na początku lat 90. XX wieku, pracując jeszcze zawodowo – na Stacji CPN w Zawadówce, Edward Kubic w wolnym czasie wykonał szopkę dla rodziny. Jest ona do dziś przechowywana w piwnicy rodzinnego domu w Zawadówce, w pomieszczeniu, gdzie przed laty artysta miał swój warsztat pracy, a w okresie świąt Bożego Narodzenia prezentowana w salonie (fot. 22). Kilka lat później Edward Kubic wyrzeźbił także kilka kukiełek³⁴ podobnych do tych, których używał, chodząc z ruchomą szopką (fot. 23).

Postać anioła była też obecna w grupach kołędujących, najczęściej w Herodach, które miały charakter teatru wędrownego³⁵. Anioł występował tu obok Heroda, Trzech Króli, Matki Boskiej, św. Józefa, Marszałka, Żyda, Diabła, Turka (skład zespołu mógł być bardzo różny, liczył około 13 osób). W zespołach herodowych rolę anioła grał głównie mężczyzna lub najmłodszy chłopiec (po II wojnie światowej często dziewczęta). Strój anioła stanowiła długa do ziemi biała suknia, koszula lub komża wypożyczona od księdza. Czasami szyto ją z białych prześcieradeł. Długie szaty przepasano zwykle paskiem lub wstążką w kolorze niebieskim, białym, czerwonym, względnie złotym, zaś krótkie koszule zawsze noszono luźno. Uzupełnieniem przebrania anioła była jasna peruka, wykonana z lnianego lub konopnego przędzy (w późniejszych latach ze srebrnych, anielskich włosów do dekoracji choinek)³⁶ oraz opaska w rodzaju diademu, zrobiona z oklejonego srebrnym lub złotym papierem kartonu, z przyklejoną gwiazdą lub krzyżykiem pośrodku.

³³ S. Aleksandrowicz, *Magik z Kolonii Rudka*, „Twórczość Ludowa. Kwartalnik Stowarzyszenia Twórców ludowych” 1991, R. 6, nr 1/18, s. 12.

³⁴ Przy ich wykonaniu pomagała mu żona Danuta, która zszywała wykrojone przez niego ubrania kukiełek.

³⁵ W pierwszej połowie ubiegłego wieku przedstawienia bożonarodzeniowe – Herody – były jedną z nielicznych rozrywek na wsi, sposobem na zebranie darów, np. chleba, słoniny, pierogów; w późniejszych latach możliwością na zarabianie pieniędzy przez wiejską młodzież. Obecnie tak rozbudowane koładowanie jest jedynie elementem występów zespołów śpiewaczych i obrzędowych na licznych przeglądach i festiwalach. Herody z naszego regionu w formie scenariusza, a także utrwalone na obrazach olejnych, opisuje na podstawie własnych wspomnień, opowieści dziadka oraz rozmów przeprowadzonych z najstarszymi mieszkańcami Kamienia Piotr Czapka – miłośnik dawnych tradycji, znany artysta ludowy ziemi chełmskiej. Od ok. 2000 r. przez kilkanaście lat zespół śpiewaczy Koral z Kamienia (którym kierował Piotr Czapka) wielokrotnie odtwarzał *Herody kamienieckie*. Przedstawienie wystawiano m.in. w kościołach w Kamieniu, Kumowie Plebańskim, w pobliskich szkołach i świetlicach, w Będzinie na Międzynarodowym Festiwalu Kołęd i Pastorałek, we Włodawie na Festiwalu Kołęd i Szczodrywek nad Bugiem oraz w Lublinie na scenie ogólnopolskiej (wywiad z dnia 30.03.2022 r.).

³⁶ Potwierdził to Piotr Czapka (wywiad z dnia 30.03.2022 r.).

Głównym rekwizytem kolędnika-anioła były skrzydła przyczepione do jego ramion. Wykonywano je z grubego, białego kartonu, tektury, a nawet cienkiej dykty oklejonej papierem, z naklejoną pociętą bibułą lub gęsimi piórami. Czasami wykorzystywano całe naturalne gęsie skrzydła połączone ze sobą drutem i przymocowane do szelek przy pomocy krajki. Montowano także dodatkowe druty umożliwiające aniołowi poruszanie nimi. Skrzydła mogły być białe bądź niebieskie, takiej samej barwy, jak nakładane dodatkowo przez pas lub na piersiach szarfy. Anioł nigdy nie używał maski, malował tylko sobie na czerwono usta i policzki. Występował z różnymi przedmiotami: dzwonkiem, książeczką do nabożeństwa, płonąca świecą, kropidłem, gwiazdą, szkatułką na pieniądze, a nawet drewnianym mieczem.

Podkreślić trzeba, iż w przedstawieniach jasełkowych lub im podobnym obecność anioła i aniołków jest obok diabłów obowiązkowa, choć ich rola jest raczej drugorzędna, ogranicza się do komentowania akcji.

SZTUKA JARMARCZNO-ODPUSTOWA Z UDZIAŁEM ANIOŁÓW

Na osobne omówienie zasługuje sztuka jarmarczno-odpustowa. Towarzyszyła ona uroczystościom religijnym związanych ze świętem patrona danego kościoła. Odpust, w przestrzeni ludycznej to nie tylko kramy, gdzie sprzedawano różnego rodzaju towary, lecz również zaaranżowana starannie oprawa ludowej zabawy (ze strzelnicami, loteriami).

Religijny charakter uroczystości podkreślany był przez obfitość dewocjonałów. Mimo że produkcja tanich obrazów związana była z miejscami pątniczymi (Kraków, Częstochowa, Kalwaria Zebrzydowska) warsztaty trudniące się tym wytwarzały ich tak dużo, że nadprodukcję sprzedawano systemem handlu obwoźnego właśnie na odpustach i jarmarkach. Pomimo produkcji seryjnej, obrazy prezentowały różną wartość artystyczną. Na początku XIX wieku pojawił się nowy rodzaj sztuki dewocyjnej, przeznaczonej specjalnie dla chłopów, z uwzględnieniem ich gustów estetycznych. Pod koniec owego stulecia święte obrazy (w tym z przedstawieniami aniołów) „ręcznie malowane” zaczęto zastępować różnymi technikami reprodukcyjnymi. Bardzo popularny był motyw anioła stróża z dziećmi na mostku.

Typowym towarem odpustowym kramów, obok bukietów z wiórów i bibuły czy figurek z masy cukrowej, były oczywiście zabawki, lecz wśród nich nie spotykano aniołów.

Anioły reprezentowane za to były w ciastach jarmarcznych. Obok pierników odpustowych w kształcie serc czy mikołajów można było kupić te w kształcie aniołków. Krawędzie pierników odciskano w drewnianych lub późniejszych metalowych

formach i po upieczeniu zdobiono lukrowanymi polewami, a także oleodrukowanymi ozdobami, przeważnie w formie główek. Niekiedy umieszczano na nich krótkie wierszyki lub życzenia. Aniołki z piernika produkowano głównie od wczesnej jesieni do Bożego Narodzenia.

O ile wspomniane przedmioty wykazują walory twórczości ludowej, nie można tego powiedzieć o modnych szczególnie w latach 60. XX wieku, gipsowych figurkach jaskrawo pomalowanymi farbami olejnymi. Mieszane wrażenia estetyczne wywołują też malowane makatki, tak chętnie kupowane na jarmarkach przez mieszkańców wsi. Malowano je z reguły na szarym, sztywnym płótnie krawieckim szerokości ok. 70 cm i cięto na kawałki długości 160–200 cm. Niekiedy podkładem był podszewkowy czarny atłas. Przy pomocy tekturowych szablonów, zwanych czasem „mody”, rysowano ołówkiem elementy figuralne, po czym nakładano poszczególne kolory. Kwiaty, rośliny, drzewa malowano odręcznie farbami ściennymi rozrobionymi w kleju stolarskim. Dla nadania tym farbom intensywnego koloru dodawano barwników do tkanin tzw. sukiennych. Niektóre wykonawczynie uzupełniały malaturę srebrną farbą, co podnosiło cenę makatki. Malaturę komponowano na ogół symetrycznie. Na osi kompozycji z aniołami umieszczano kielich lub serce albo inne elementy związane z symboliką chrześcijańską. Niekiedy tylko ten rodzaj makatek opatrywano napisami, cytataми z modlitw do Anioła Stróża. Obok kompozycji składających się z dwóch aniołów w długich sukniach, były także z małymi, fruującymi aniołkami w przepaskach biodrowych.

Makatki malowane służyły jako element upiększający wnętrze domu. Podobną funkcję pełniły makatki haftowane, tzw. kucharki, jeszcze dziś spotykane na wsi (fot. 22). Niektóre z nich wyszywane są przez kobiety, według skomponowanych przez nie samych wzorów i tekstów, np. „Niech cię strzeże Anioł Stróż” czy „Gości z nieba nam potrzeba, bez aniołów straszna bieda”; inne – drukowane, są produktem seryjnym, występującym w różnych regionach Polski.

Formę dekoracyjną, a zarazem użytkową posiadają też kropielniczki gliniane, spotykane od końca XIX wieku w chałupach wiejskich, zwłaszcza kaszubskich. Najprostsze garnuszkowate z zawieszka miały równe lub wypukłe dna. Zdobiono je zazwyczaj malowanym serduszkiem, krzyżem lub znakiem „IHS”. Inne posiadały zawieszka w kształcie krzyża z wyciśniętą plastycznie figurką uskrzydlonego anioła. Były one malowane wielobarwnie i glazurowane. W zbiorach etnograficznych chełmskiego muzeum wśród licznie reprezentowanych garncarskich prac figuralnych nie spotkamy kropielniczek z wizerunkiem aniołów, ale za to posiadamy

ciekawą, niewielką (wys. 14,5 cm) figurkę anioła z lirą autorstwa znanego garncarza pawłowskiego Aleksandra Filipczuka³⁷ (fot. 23).

ANIOŁY W FOLKLORZE SŁOWNYM

Anioły występują w wielu kolędach i pastorałkach, śpiewanych podczas świąt Bożego Narodzenia oraz pieśniach ludowych i życzeniowych, mówionych podczas obrzędów powitania Nowego Roku, w których najczęściej ogłaszają radosną nowinę o narodzeniu Jezusa lub śpiewają i grają w stajence, towarzysząc pastuszkom.

Przykładem kolędy życzeniowej są teksty towarzyszące „szczodrowaniu” (kolędowaniu) na Lubelszczyźnie. Oto trzy z nich:

„Na szczęście, na zdrowie,
Z Nowym Rokiem.
Żebyście byli weseli
jak w niebie anieli”³⁸.

„[...] Bywajcie weseli, jak w niebie anieli,
Dobre lato, szczodre lato,
Dajcie nam szczodraka za to”³⁹.

„Na szczęście, na zdrowie z dniem Bożego Narodzenia.
Żeby wam się rodziło żyto, pszenica, owies i proso,
żebyście nie chodzili boso,
żebyście byli weseli, jak w niebie anieli”⁴⁰.

Inne wiersze mówione przez szczodraka:

„[...] Byłem w kościele, widziałem anielskie wesele,
Jak Panna Maryja Jezusa powiła.
i ja te pieluszki roznoszę,
Ciebie gospodarzu o kolędę proszę”⁴¹.

³⁷ Aleksander Filipczuk (1950–2014) słynął z wykonywania glinianych form użytkowych, w tym ceramiki figuralnej: ptaszków, kropielniczek, aniołków.

³⁸ *Kolędowanie na Lubelszczyźnie*, red. J. Bartnicki i C. Hernas, Wrocław 1986, s. 54.

³⁹ *Ibidem*, s. 58.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 69.

⁴¹ *Ibidem*, s. 62.

„Jestem sobie szczudraczek, wyjazżem na krzaczek
Przyszedł anioł z nieba, dał mi kromkę chleba.
A ja mu za to trzewiczki na lato,
buciki na zime a sam hyc pod pierzynę”⁴².

W szopkach odnajdujemy trochę tekstów o aniołach, mniej ról głoszonych przez niego, m.in. osoby grające pasterzy mówią:

„Anioł nam się pokazał.
Szukać Boga rozkazał”.

Herod:

„Ach odstęp, odstęp Aniele
Nie mam z tobą rozmów wiele”.

Chór aniołów śpiewa:

„Chwała cierpiącym, miłość czyniącym, nagroda wiernych ludzi
Na niebie błysnęło, zagrzmiało, runęło, Jezus się budzi”⁴³.

Często anioły śpiewają: „Gloria, gloria in excelsis Deo”.

W niektórych scenariuszach jasełek, np. autorstwa Michaliny Borodej (1926–2002), znanej poetki ziemi chełmskiej, odnajdujemy większe role stworzone dla osób odgrywających postaci aniołów. W scenie II napisanego przez nią widowiska anioł wchodzi i mówi:

„A kiedy się dni spełniły,
Odkupienia przyszła pora,
złota gwiazda zaświeciła
z Niebieskiego Dwora.
Jestem Anioł dla pastuszków,
ogłaszam nowinę.
Do Betlejem prędej spieszcie,
przywitać dziecinę.
W szczerym polu i złóbeczku,
tam je odnajdziecie,
na sianeczku położone
to malusie Dziecię”⁴⁴.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Kantyczki. Kolędy i pastoralki w czasie Świąt Bożego Narodzenia po domach śpiewane z dodatkiem pieśni przygodnych w ciągu roku używanych*, red. K. Miarka, Mokołów–Warszawa 1904, s. 319.

⁴⁴ M. Borodej, *Wiosko moja, wiosko miła. Utwory zebrane*, red. Z.W. Okonia, Chełm 2003, s. 149.

Pośród ogromnej liczby kolęd ludowych śpiewanych po domach, często i przez kolędników, dźwięczą motywy swobodne, czasami swawolne. W bożonarodzeniowych modlitewnikach i śpiewnikach znajdujemy mnóstwo przykładów utworów nienadających się do użytku kościelnego, chociażby skoczna, znana z wielu wersji, pieśń *Hola! hola!...*:

„Hola! Hola! Pasterze z pola: / Idźcie, Pana witajcie; a co macie, to dajcie; / Wołają Aniołowie: pójďte mili bratku: / Pójďte jeno w tym czasie, trzodę zawrzeć w szafasie. / Pójďte, pójďte do szopy, weźmy serków półkopy [...]”⁴⁵.

Inne przykłady:

„Krzyk po niebie, po obłokach, słyhać przy wesołych skokach; / Aniołowie Święci radością przejęci / Wyśpiewują, wykrzykują.

Nuże bracia Aniołowie, społem z nami kompanowie. / Bóg się człowiekiem staje, życie ludziom daje / Zgubione, utracone.

Już i skrzydła połamali, kiedy z radości latali: / Michał ponad budę lecąc spadł na grudę, / W bok się ubił, skrzydło zgubił.

Gabriel, który zwiastował Boga, także przelatywał; / Natrafił na dudy, zbił biodra i udy, / I szwankował, nachramował.

Rafał, który leczył Tobiasza, gdy przeskoczy, / Zbił olejek drogi o baranie rogi, / Gdy do trzody zleciał wprzód.

Gdy tak skrzydła połamali, jak barany się tarzali [...]”⁴⁶.

„Przy onej dolinie, w Judzkiej krainie, / Gdyśmy paśli owce w gęstej krzewinie: / Aż tu z prędką Aniołowie / Krzyczą: biec pastuszkowie / Do Betlejem. Witac Zbawiciela dziś zrodzonego, / Na zimnie w stajence położonego; / Służy Mu tam osioł z wołem, / Zagrzewając Pana społem / Chu chu, chu chu. Ja siedząc na budzie, z wielkiego strachu, / Zleciałem na ziemię z samego dachu; / Którzy byli tam Anieli, Zaraz się ze mnie na śmiali, / Do rozpuku [...]”⁴⁷.

O aniołach śpiewamy też w najpopularniejszych kolędach, np. *Dzisiaj w Betlejem* (Anieli grają, króle witają), *Gdy się Chrystus rodzi* (Aniołowie się radują, pod niebiosami wyśpiewują: *Gloria, Gloria in excelsis Deo*, [...]) O niebieskie duchy i posłowie nieba, powiedźcież wyraźniej, co nam czynić trzeba), *Mizerna cicha* – (Nad nim anieli w locie stanęli i pochyleni klęczą), *Przybieżeli do Betlejem* (Anioł Pański sam ogłosił

⁴⁵ *Ibidem*, s. 99.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 114.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 197–198.

te dziwy), *W żłobie leży* (Z aniołami zaśpiewajmy, Chwała na wysokości), *Gdy śliczna Panna* (Sypcie się z nieba śliczni aniołowie, śpiewajcie Panu, niebiescy duchowie), *Do szopy, hej Pasterze* – (Śpiewajcie aniołowie...).

Jedną ze starszych kolęd polskich⁴⁸ jest *Anioł pasterzom mówił*. Słowa jej pochodzą z XVI wieku i są one przekładem fragmentu łacińskiego utworu średniowiecznego „Dies est laetitiae (Anulus pastoribus)”. Melodia pochodzi z 2 poł. XVII wieku.

„ANIELSKIE” POWIEDZENIA I PRZYSŁOWIA

Związane ze świętem anielskim. (Święto Anioła Stróża – 2 października).

*Jak Anioły w słońcu ciepłym chadzają,
To potem w zimie mrozy się trzymają.*

Określające anioła jako synonim dobroci:

*Anioł w ludzkim ciele
Anioł dobroci
Istny anioł*

Nawiązujące do anioła – symbolu piękna:

*Anieli są piękni, bo są malowani.
Aniołki nie jadają, a pięknie wyglądają.
Aniołowi lekko białym być, ale diabła trudno mydłem myć.*

Charakteryzujące nadprzyrodzone cechy aniołów:

*Anioł mu zwiastował (coś nieprawdopodobnego).
Anioła stróża każdy człowiek ma.
Dawniej anioły po świecie chodziły, a dziś już tylko w niebie.
Jakoby anioł przeleciał (gdy nastała cisza).*

Mówiące o przeciwieństwie anioła – o czymś złym:

*Czarny anioł.
Anioł z różkami.
Stawia się jak anioł, a ma diabła w sercu.
Aniołek z pazurkami.
Po wierzchu anioł, wewnątrz diable rogi.*

⁴⁸ Najstarszą polską kolędą jest *Zdrow bądź Królu Anielski* z 1424 r.

Określenia o znaczeniu pejoratywnym lub ironicznym:

Powiększył grono aniołków (gdy ktoś zmarł).

Fabrykant aniołków (o dokonujących aborcji).

Anioł stróż (często określenie osoby niepożądaney – policjanta, strażnika).

Jak aniołki połykał (w odniesieniu do świętoszków, pseudopobożnych).

Anieli z nieba dzieci nie przynoszą (w odniesieniu do niewiernych żon).

Tu i anioł by zaklął (określenie granic tolerancji)⁴⁹.

Motyw anioła to niekończące się źródło inspiracji dla artystów, w tym również ludowych. Jak przypominano na wstępie opracowania wizerunek niebiańskich posłańców zmieniał się na przestrzeni wieków i lat. Dziś twórcy podejmujący tę tematykę korzystają z przyjętych wcześniej kanonów, ale przede wszystkim nadają swym pracom indywidualny charakter. Kopiowanie wprost przyjętych powszechnie wizerunków zaobserwować można u początkujących, mniej zdolnych twórców. Wybitni artyści ludowi zawsze podążają swoją drogą, wypracowują własny, niepowtarzalny styl. Dzięki temu ich sztuka, co widać również w twórczości chełmskich artystów: Romana Śledzia, Jana Uścimiaka, Stanisławy Mąki, Stanisława Koguciuka i innych wyżej wymienionych, znacząco różni się od siebie – ma autorski, zindywidualizowany charakter.

W polskiej tradycji i sztuce ludowej znajduje się jeszcze wiele tematów związanych z aniołem, chociażby poezja ludowa, legendy, bajki, inne niż kolędy i pastorałki pieśni religijne, np. adwentowe, ze sztuk plastycznych – drzeworyt ludowy, a z obrzędowości rodzinnej – zwyczaje pogrzebowe. Wybrano do pokazania opisane powyżej, gdyż występują najliczniej, są najbardziej reprezentatywne.

SŁOWA KLUCZOWE:

anioły, tematy anielskie w sztuce ludowej, twórcy ludowi ziemi chełmskiej, rzeźby aniołów, zbiory etnograficzne Muzeum Ziemi Chełmskiej, anioł w szopce, wizerunki anioła na pisance, przysłowia związane z aniołami

⁴⁹ *Nowa księga przysłów i wyrażań przysłowiowych polskich*, t. 1, red. J. Krzyżanowski, Warszawa 1969, s. 20–21.

Fot. 1. *Panience swej śpiewamy na dobranoc*, wyk. Jan Uścimiak, Chełm, 2008, ze zbiorów Muzeum Ziemi Chełmskiej im. W. Ambroziewicza w Chełmie, fot. Grzegorz Zabłocki

Fot. 2. *Anioły*, wyk. Jan Uścimiak, ze zbiorów prywatnych, fot. Grzegorz Zabłocki

Fot. 3. *Anioł Gabriel*, wyk. Roman Śledź, Malinówka, 2017, ze zbiorów Muzeum Ziemi Chełmskiej im. W. Ambroziewicza w Chełmie, fot. Grzegorz Zabłocki

Fot. 4. Cykl *Stworzenie świata*, wyk. Roman Śledź, Malinówka, 2013–2021, ze zbiorów Muzeum Ziemi Chełmskiej im. W. Ambroziewicza w Chełmie, fot. Grzegorz Zabłocki

Fot. 5. Rzeźba *IV Dzień Stworzenia Świata*, wyk. Roman Śledź, Malinówka, 2013, ze zbiorów Muzeum Ziemi Chełmskiej im. W. Ambroziewicza w Chełmie, fot. Grzegorz Zabłocki

Fot. 6. Płaskorzeźba *Szopka z Herodami*, wyk. Piotr Czapka, Kamień, 2017, ze zbiorów Muzeum Ziemi Chełmskiej im. W. Ambroziewicza w Chełmie, fot. Grzegorz Zabłocki

Fot. 7. Płaskorzeźba *Anioł modlący się za Polskę*, wyk. Piotr Czapka, Kamień, 2019, ze zbiorów Muzeum Ziemi Chełmskiej im. W. Ambroziewicza w Chełmie, fot. Grzegorz Zabłocki

Fot. 8. Płaskorzeźba *Upadek zaborców*, wyk. Piotr Czapka, Kamień, 2019, ze zbiorów Muzeum Ziemi Chełmskiej im. W. Ambroziewicza w Chełmie, fot. Grzegorz Zabłocki

Fot. 9. Rzeźba *Anioł*, wyk. Stanisław Kosiarsz, Kumów Majoracki, 2007, ze zbiorów Muzeum Ziemi Chełmskiej im. W. Ambroziewicza w Chełmie, fot. Grzegorz Zabłocki

Fot. 10. Rzeźba *Anioł*, wyk. Stanisław Szulc, Wola Korybutowa, 1971, ze zbiorów Muzeum Ziemi Chełmskiej im. W. Ambroziewicza w Chełmie, fot. Grzegorz Zabłocki

Fot. 11. Rzeźba *Wygnanie z raju*, wyk. Tadeusz Szulc, Wola Korybutowa, 2005, ze zbiorów Muzeum Ziemi Chełmskiej im. W. Ambroziewicza w Chełmie, fot. Grzegorz Zabłocki

Fot. 12. Rzeźba *Szopka*, wyk. Tadeusz Szulc, Wola Korybutowa, 2005, ze zbiorów Muzeum Ziemi Chełmskiej im. W. Ambroziewicza w Chełmie, fot. Grzegorz Zabłocki

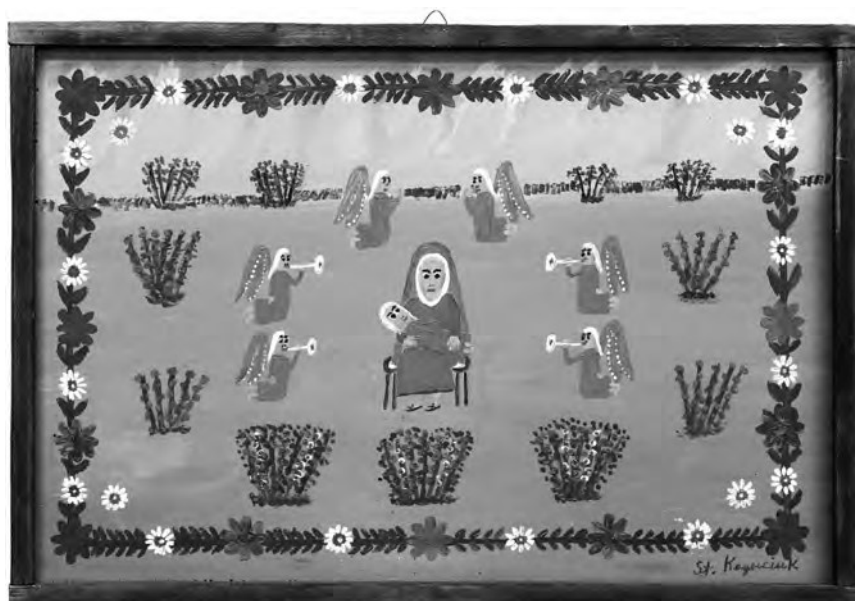
Fot. 13. Rzeźby aniołów, wyk. Stanisława Mąka, Rożdżałów, 2020,
ze zbiorów twórczyni, fot. Grzegorz Zabłocki

Fot. 14. Obraz na szkle, wyk. Stanisława Mąka, Rożdżałów, 2018,
ze zbiorów twórczyni, fot. Grzegorz Zabłocki

Fot. 15. Pisanka batikowa, wyk. Stanisława Mąka, Rożdżałów, 2021,
ze zbiorów twórczyni, fot. Grzegorz Zabłocki

Fot. 16. Obraz *Madonna wśród kwiatów*, wyk. Stanisław Koguciuk, Pławanice, 2010, ze zbiorów
Muzeum Ziemi Chełmskiej im. W. Ambroziewicza w Chełmie, fot. Grzegorz Zabłocki

Fot. 17. Obraz *Piekło*, wyk. Stanisław Koguciuk, Pławanice, ze zbiorów prywatnych, fot. Grzegorz Zabłocki

Fot. 18. Obraz *Dobro i zło*, wyk. Adam Koguciuk, Pławanice, 2004, ze zbiorów Muzeum Ziemi Chełmskiej im. W. Ambroziewicza w Chełmie, fot. Grzegorz Zabłocki

Fot. 19. Wycinanka, wyk. Stanisława Mąka, Rożdżałów, 2016, ze zbiorów Muzeum Ziemi Chełmskiej im. W. Ambroziewicza w Chełmie, fot. Grzegorz Zabłocki

Fot. 20. Ozdoby choinkowe – aniołki, wyk. Jadwiga Majówka, 2016, ze zbiorów Muzeum Ziemi Chełmskiej im. W. Ambroziewicza w Chełmie, fot. Grzegorz Zabłocki

Fot. 21. Rzeźby aniołów, wyk. Edward Kubic, Zawadówka, lata 80. XX w., w zbiorach rodziny,
fot. Grzegorz Zabłocki

Fot. 22. Szopka, wyk. Edward Kubic, Zawadówka, pocz. lat 90. XX w.,
w zbiorach rodziny, fot. Grzegorz Zabłocki

Fot. 23. Kukielki z szopki ruchomej i drewniane szkielety z wyrzeźbioną główką, wyk. Edward Kubic, Zawadówka, pocz. lat 90. XX w., w zbiorach rodziny, fot. Grzegorz Zabłocki

Fot. 24. Makatka haftowana, wyk. Eugenia Watrakiewicz, Chełm, lata 60. XX w., ze zbiorów Muzeum Ziemi Chełmskiej im. W. Ambroziewicza w Chełmie, fot. Grzegorz Zabłocki

Fot. 25. Gliniana figurka anioła, wyk. Aleksander Filipczuk, Pawłów, 2009, ze zbiorów Muzeum Ziemi Chełmskiej im. W. Ambroziewicza w Chełmie, fot. Grzegorz Zabłocki

Изложение

Ангелы в польской традиции и народном искусстве. Тема ангелов в творчестве народных художников хемской земли

Статья знакомит с темой ангелов в польской традиции и народном искусстве, уделяя особое внимание теме ангелов в творчестве народных мастеров Холмщины, многие работы которых находятся в *Музее Хелмской Земли имени В. Амбровевича*. Это значительная коллекция народного искусства – в основном скульптуры и картины самых уважаемых художников нашего региона: Романа Следза, Яна Устимяка, Станислава Косяржа, Станислава и Тадеуша Шульца, Петра Чапки и Станиславы Монки (не только скульптуры и картины, а так же работы из области ритуального искусства). Все ангелы, созданные ими, имеют признаки общепринятые в пластическом образе ангела, в том числе самый популярный – крылья. Как по технике, так и по цвету, и по форме можно увидеть индивидуальность творца.

Помимо народного творчества представлены также образы ангелов в польских обрядах, фольклоре, а также на ярмарках и отпусах. Из различных направлений народной культуры были выбраны вышеперечисленные потому, что ангелы являются в них самыми многочисленными и представительными.

Во введении представлены общие сведения об ангелах и образе ангела в изобразительном искусстве, основные знания, которые для читателя являются введением в тему. Народные художники часто их используют в ходе своего творчества.

Ключевые слова:

ангелы, ангельская тематика в народном творчестве, народные мастера Холмщины, скульптуры ангелов, этнографические коллекции Музея Хелмской Земли, ангел в вертепе, образы ангела на пасхальном яйце, пословицы связанные с ангелами

ABSTRACT

ANGELS IN POLISH TRADITION AND FOLK ART. ANGEL THEMES IN THE WORK OF FOLK ARTISTS OF THE CHEŁM LAND

The article introduces the subject of angels in Polish tradition and folk art, with particular emphasis on the subject of angels in the work of folk artists from the Chełm region, many of whose works are in Wiktor Ambroziewicz Chełm Land Museum.

It is a significant collection of folk art – mainly sculptures and paintings by the most valued artists from our region: Roman Sledz, Jan Uścimiak, Stanisław Kosiarsz, Stanisław and Tadeusz Szulc, Piotr Czapka and Stanisława Mąka (not only sculptures, but also paintings and folk arts). All angels created by them have determinants, attributes, generally accepted in the plastic image of an angel, including the most popular – wings. You can see in them, both in technique, color and form, the individuality of the creator.

In addition to folk art, images of angels in Polish folk art, verbal folklore and fair art are also presented.

From among the various branches of folk culture, the above were selected because angels are the most numerous and representative in them.

At the beginning, general information about angels and the image of an angel in fine arts is presented, as well as condensed knowledge, which for the reader is an introduction to the topic, and which folk artists often use during their creative work.

KEYWORDS:

angels, angelic themes in folk art, folk artists of the Chełm region, sculptures of angels, ethnographic collection of the Chełm Land Museum, angel in a nativity scene, images of an angel on an Easter egg, proverbs related to angels

AUTOR:

Małgorzata Podlewska-Bem – etnograf, kustosz Działu Etnografii Muzeum Ziemi Chełmskiej im. Wiktora Ambroziewicza w Chełmie.

Sprawozdanie z działalności Stowarzyszenia Roczniak Chelmski
składa prezes dr Andrzej Rybak. Od lewej: prof. dr hab. Robert Kozyrski,
red. naczelny RCh, dr Andrzej Rybak, prezes SRCh,
Małgorzata Chmielewska, wiceprezes SRCh